

Sprawozdanie z konferencji naukowej „Depozyt Niepodległości – Rada Narodowa RP na uchodźstwie (1939–1991)”, Warszawa, 8 XII 2016 r.

8 XII 2016 r., w budynku Senatu Rzeczypospolitej Polskiej w Warszawie, odbyła się konferencja naukowa „Depozyt Niepodległości – Rada Narodowa RP na uchodźstwie (1939–1991)”. Sesję tę zorganizowała Komisja Spraw Emigracji i Łączności z Polakami za Granicą, we współpracy z Zakładem Historii XX wieku Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu i Zakładem Historii XX wieku Uniwersytetu Warszawskiego. Inicjatorem obrad, które upamiętniły 25. rocznicę samorozwiązania Rady Narodowej Rzeczypospolitej Polskiej, był senator RP i przewodniczący Parlamentarnego Zespołu Miłośników Historii Jan Żaryn (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie). Patronat nad konferencją objęli marszałek Sejmu Marek Kuchciński oraz marszałek Senatu Stanisław Karczewski. Organizatorami konferencji byli Zbigniew Girzyński (UMK) oraz Paweł Ziętara (UW).

Rada Narodowa RP to organ przedstawicielski narodu polskiego na emigracji politycznej wymuszonej agresją hitlerowskich Niemiec i Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich. W konsekwencji przegranej kampanii z września i października 1939 r., III Rzesza i ZSRS dokonały podziału terytorium Rzeczypospolitej, a władze polskie wyemigrowały najpierw do Francji, a następnie do Wielkiej Brytanii. Przełożyło się to na paraliż władzy ustawodawczej. Nie zmieniło tego formalne rozwiązanie polskiego parlamentu dopiero 2 XI 1939 r. Uprawnienia ustawodawcze, wyrażające się w prawie do ogłaszania dekretów z mocą ustawy, przysługiwały od tego czasu tylko prezydentowi. Powołując się na postanowienia konstytucji kwietniowej z 1935 r., Ignacy Mościcki zrzekł się (30 IX 1939) funkcji głowy państwa. Jako następcę na urząd prezydenta wskazał marszałka senatu i wojewodę pomorskiego Władysława Raczkiewicza. W realiach wytworzonych przez konieczność politycznej emigracji uprawnienia Prezydenta RP ograniczono do sygnowania aktów prawnych uchwalanych przez Radę Ministrów. Brakowało jednak organu mogącego pełnić rolę przedstawicielstwa narodu polskiego. Z tego powodu 9 XII 1939 r. prezydent Raczkiewicz doprowadził do utworzenia – „na czas trwania wyjątkowych okoliczności, wywołanych wojną” – Rady Narodowej (w późniejszym okresie przemianowanej na Radę Narodową Rzeczypospolitej Polskiej). Rada stanowiła jedynie namiastkę parlamentu, ponieważ została pozbawiona prerogatyw władzy ustawodawczej. Był to tylko organ doradczy

w stosunku do Prezydenta i Rady Ministrów. Symboliczne znaczenie Rady – reprezentacji narodu jako wyłącznego suwerena – wynikało z tego, że stanowiła zaprzeczenie narodowo-socjalistycznej, a następnie komunistycznej propagandy głoszącej tezę o upadku państwa polskiego we wrześniu 1939 r. Pojęcie narodu występuje tu w kategoriach politycznych, a nie kulturowych. Odpowiednikiem narodu ujętego politycznie był ogół obywateli. Znaczenie Rady w pełni ukazali, w ramach analizy jej działalności, uczestnicy sesji – wybitni badacze historii Polski XX w.

Okolicznościowe przemówienia podczas uroczystego otwarcia konferencji wygłosili kolejno: Jan Żaryn, wicemarszałkowie Senatu – Maria Koc i Bogdan Borusewicz oraz Jan Majchrowski (UW) i senator Janina Sagatowska. Żaryn wskazał na znaczenie Rady Narodowej wobec porażki II Rzeczypospolitej w walkach z przeważającymi siłami zbrojnymi hitlerowskich Niemiec i ZSRS. Zwrócił też uwagę na wieloletnią działalność Rady. Jej samorozwiązanie na początku lat dziewięćdziesiątych XX stulecia nastąpiło dopiero po pierwszych w pełni demokratycznych wyborach w Polsce do Sejmu i Senatu (głosowanie przeprowadzono 27 X 1991). W wystąpieniach wicemarszałków Senatu znalazły się odwołania do legalizmu – ukazujące znaczenie wynikające z kontynuacji tradycji II RP na uchodźstwie. Z legalizmu wynika ciągłość władzy państwowej II RP, sięgająca lipca 1945 r. Koc – wypowiadająca się w imieniu marszałka Karczewskiego i własnym – dostrzegła korzyści wypływające z popularyzacji Rady Narodowej, ponieważ – jej zdaniem – dotychczas lepiej znana była działalność prezydentów RP na uchodźstwie. Jedną z przyczyn tego zjawiska stanowi pamięć o przekazaniu insygniów symbolizujących uprawnienia głowy państwa przez ostatniego prezydenta RP na emigracji Ryszarda Kaczorowskiego – Lechowi Wałęsie, po jego zaprzysiężeniu na ten urząd (22 XII 1990). Wypowiedź marszałka Borusewicza, podobnie jak wystąpienie Żaryna, dotyczyła złożonego charakteru końcowej cezury. Marszałek wskazał jednak na znaczenie, w procesie przemian demokratycznych, decyzji o przeprowadzeniu w pełni wolnych wyborów do Senatu jeszcze w czerwcu 1989 r. Jego zdaniem „nie zawsze uczestnicy ważnych wydarzeń zdają sobie sprawę z ich wagi. Dopiero z perspektywy czasu dostrzegamy jak bardzo były istotne”. Widać to na przykładzie wspomnienia o przekazaniu insygniów przez prezydenta Kaczorowskiego. Pozwoliło to na zachowanie ciągłości idei niepodległości – mimo niekorzystnych realiów, czego być może na początku lat dziewięćdziesiątych wielu Polaków nie było świadomych. Wypowiadający się w imieniu marszałka Kuchcińskiego i własnym Jan Majchrowski (UW) dostrzegł, że po 1945 r. – czyli po II wojnie światowej – niektórzy Polacy za legalne uznawali władze na emigracji, a nie komunistyczne w Polsce Ludowej. Jedną z takich postaci był ojciec Majchrowskiego (oficer 2. Korpusu Polskiego). Oczywiście stanowisko emigracji politycznej w większości aprobowano – odmiennie niż alianci – ciągłość władz z siedzibą w Londynie. Majchrowski dostrzegł możliwą zaletę konferencji w postaci łączenia tematyki Rady Narodowej z bieżącą problematyką prawnoustrojową. Jego zdaniem „nie chodzi tylko o sposób sprawowania władzy (demokrację), ani ważny atrybut, jaki powinno posiadać każde państwo (niepodległość). Chodzi o suwerenność państwową, będącą nie tylko zagadnieniem historycznym, ale i bieżącym”. W ten sposób wyraził nadzieję, że ustalenia uczestników konferencji przyczynią się do wskazania cezury między Polską Ludową a III Rzeczpospolitą, która jego zdaniem nie jest jednoznaczna. W słowie wstępnym Janiny Sagatowskiej zawarte zostało powiązanie myśli przewodniej konferencji o Radzie Narodowej z łacińską sentencją *Deo et Patriae deditus* („Oddany Bogu i Ojczyźnie”) oraz z naukami Jana Pawła II.

Bezpośrednio przed rozpoczęciem merytorycznej części obrad Żaryn przywołał kilka postaci z kręgu polskiej emigracji politycznej, które w jego ocenie szczególnie są godne pamięci. Wymienił Ignacego Jana Paderewskiego (pierwszy przewodniczący Rady Narodowej), Stanisława Grabskiego, Tadeusza Bieleckiego i Zygmunta Lechosława Szadkowskiego (ostatni przewodniczący Rady Narodowej).

Sesję „Depozyt Niepodległości – Rada Narodowa RP na uchodźstwie (1939–1991)” podzielono na cztery panele – każdy pod innym tytułem. Były to kolejno: „Czas wojny”, „Działalność Rady Narodowej na uchodźstwie – wybrane problemy”, „Portrety indywidualne i zbiorowe” oraz „Varia”. Linia podziału między dwoma pierwszymi panelami wynikała z zauważalnej – zgodnie przyjętej przez wszystkich uczestników obrad – wewnętrznej cezurę w dziejach Rady Narodowej. Okres od 1939 do 1945 r. to czas II wojny światowej, podczas której jedynie władze polskie na emigracji uznawano na arenie międzynarodowej. Już w odwołaniu do tych lat zasadne jest stosowanie terminologii o działalności „na uchodźstwie”. W kręgach emigracji używano też bardziej zdystansowanego określenia „na obczyźnie”. Po zakończeniu II wojny światowej uznanie dla rządu polskiego wycofali najważniejsi zachodni alianci. Uznanie to zostało przeniesione na władze Polski Ludowej, tym samym rozpoczął się nowy rozdział w historii polskiej działalności politycznej na emigracji. Trzeci panel wynikał z potrzeby analizy i oceny działalności na emigracji poszczególnych postaci na płaszczyźnie, jaką stwarzała Rada Narodowa. Podczas czwartego panelu przedstawiono rozmaite zagadnienia wpisujące się w myśl przewodnią konferencji – stąd określenie „varia”, które oznacza – zgodnie z definicją encyklopedyczną – zbiór rozmaitych tekstów, myśli lub notatek zebranych w jakiejś publikacji. Każde wystąpienie podczas konferencji trwało ok. 20 minut, ale – ze względu na doniosły charakter problematyki – nie zawsze było możliwe nieprzekraczanie tego ograniczenia. Pomocą w tym zakresie służyły przerwy kawowe i obiadowa, stwarzające szansę na kontynuację dyskusji.

Jako pierwszy referat wygłosił Krzysztof Strzałka (Uniwersytet Jagielloński), który przedstawił zagadnienie definiowania przez Radę Narodową priorytetów i strategii polskiej polityki zagranicznej. W ramach tego wystąpienia nie zabrakło odwołania się do wizji stosunków dyplomatycznych, jakie powinny zdaniem członków Rady mieć władze polskie z mocarstwami. Następnie głos zabrał Roman Wysocki (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie), który ukazał analizę udziału przedstawicieli środowisk ukraińskich w pracach Rady Narodowej w latach 1939–1945. Poruszenie tej problematyki było ważne, gdyż II RP stanowiła państwo wielonarodowościowe, a zmiany sytuacji politycznej wymuszały wypracowanie *modus vivendi* w relacjach polsko-ukraińskich, co uniemożliwiła sowietyzacja całej Europy Środkowo-Wschodniej. Zagadnienie idei słowiańskiej – ze szczególnym uwzględnieniem poglądów gen. Lucjana Żeligowskiego (jednego z członków Rady) – przedstawił Sylwester Fertacz (Uniwersytet Śląski w Katowicach) i Marcela Gruszczyk (UŚ). W kolejnym referacie – dotyczącym głosów codziennej prasy francuskiej i angielskiej wobec powstania i działalności Rady Narodowej – Maciej Wojtacki (Akademia Sztuki Wojennej w Warszawie) przyjął jako cezurę początkową rok 1939, a końcową – 1941. Wystąpienie Wojtackiego odnosiło się do I Rady Narodowej funkcjonującej do zawarcia układu Sikorski-Majski (30 VII 1941), którego postanowienia spotkały się z dezaprobatą części przedstawicieli polskiej emigracji politycznej. Podczas pierwszego panelu wypowiedział się też Dariusz Fabisz (Uniwersytet Zielonogórski), który przedstawił działalność generałów w posiedzeniach I i II Rady Narodowej (II Rada istniała w latach 1941–1945). Fabisz zwrócił uwagę, że jedynym generałem – członkiem zarówno I, jak i II Rady – był Lucjan Żeligowski.

Na zakończenie pierwszej części sesji wypowiedział się Piotr Ostaszewski (Szkoła Główna Handlowa w Warszawie), który wygłosił referat *Rada Narodowa Rzeczpospolitej Polskiej a zachowanie ciągłości państwa polskiego*. Moderatorem pierwszego panelu był Romuald Turkowski (UW).

Drugi panel rozpoczęło wystąpienie Andrzeja Zaścińskiego (Uniwersytet Kazimierz Wielkiego w Bydgoszczy), który poddał analizie zagadnienie problematyki międzynarodowej i wojskowej w działalności niepodległościowej III i IV Rady Narodowej RP na uchodźstwie (III Rada istniała w latach 1949–1951, a IV – od 1951 do 1953 r.). Problematykę III i IV Rady poruszył także Arkadiusz Adamczyk (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach). Wystąpienie dotyczyło wybranej orientacji politycznej – piłsudczyków. Był to ważny okres w ich działalności, ponieważ piłsudczycy – obwiniani za porażkę w kampanii 1939 r. – nie byli obecni w I i II Radzie, co utrudniało odbudowę ich pozycji politycznej w kręgu działaczy na emigracji. Z kolei Grzegorz Kulka (Uniwersytet Wrocławski) wygłosił referat *„Kryzys” Sądu Honorowego Rady RP w 1970 roku*. „Kryzys” ten był wywołany decyzją Sądu Honorowego o wykluczeniu z Rady Narodowej mjr. Bronisława Łokaja. Wcześniej tego typu kar nie stosowano. Przedostatnim wystąpieniem, w ramach drugiego panelu, był referat Tadeusza Wolszy (Instytut Historii PAN), zawierający analizę sprawy zbrodni katyńskiej ujętej w działalności Rady Narodowej. Pierwszy aspekt dotyczył ustosunkowania się Rady Narodowej do nagłośnienia przez Niemców odkrycia masowych grobów katyńskich w 1943 r., drugi – analogicznego problemu wobec prac w 1944 r. sowieckiej komisji katyńskiej, której przewodniczył Nikołaj Burdenko. Trzy pozostałe aspekty zagadnienia obejmowały okres po 1945 r. Wolsza wskazał na prace Amerykańskiego Komitetu do Zbadania Zbrodni Katyńskiej (powstałego z inicjatywy Arthura Bliss Lane’a) i prace „Komisji specjalnej do przeprowadzenia śledztwa w sprawie faktów, wydarzeń i okoliczności masakry w lesie katyńskim” (powołanej z inicjatywy Izby Reprezentantów Kongresu USA z przewodniczącym Rayem Johnem Maddenem). Przedstawiono też zagadnienie pomnika Ofiar Zbrodni Katyńskiej w Wielkiej Brytanii i dążeń polskich działaczy na emigracji do jego odsłonięcia (18 IX 1976). Drugi panel zakończyło wystąpienie autora biografii Edwarda Raczyńskiego, Krzysztofa Kani (UMK), który wygłosił referat *Rada Narodowa w okresie prezydentury Edwarda Raczyńskiego 1979–1986*. Referent ukazał stosunek emigracyjnych kręgów do przełomowych wydarzeń w kraju w postaci działalności „Solidarności” i wprowadzenia stanu wojennego (12/13 XII 1981). Moderatorem tego panelu był – także reprezentujący UMK – Jarosław Kłaczek.

Jako pierwszy podczas trzeciego panelu głos zabrał Jarosław Rabiński (Katolicki Uniwersytet Lubelski im. Jana Pawła II), który wygłosił referat pt. *Rada Narodowa RP podczas II wojny światowej. Wybrane aspekty funkcjonowania*. Jacek Piotrowski (UWr) zaprezentował wyniki analizy stosunku prezydenta Władysława Raczkiewicza do Rady Narodowej na uchodźstwie w latach 1939–1945. Natomiast Robert Witalec (Instytut Pamięci Narodowej w Rzeszowie) przedstawił kolejną postać – Franciszka Wilka, w latach 1973–1977 pełniącego funkcję przewodniczącego Rady Narodowej. Jacek Krzysztof Danel (Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Zamościu) ukazał stosunek prezydenta na uchodźstwie w latach 1986–1989, Kazimierza Sabbata do parlamentaryzmu na uchodźstwie w latach 1954–1989. O działalności Zygmunta Szadkowskiego w Radzie Narodowej w latach 1949–1991 mówił Marek Wierzbicki (KUL). Moderatorem trzeciego panelu i jednym z organizatorów konferencji był Zbigniew Girzyński (UMK).

W czasie czwartego panelu Witold Bagieński (IPN w Warszawie) przedstawił zagadnienie działań wywiadu Polski Ludowej, wymierzonych w Tymczasową Radę Jedności Narodowej i Radę Jedności Narodowej. O pracach socjalistów w obozie zjednoczenia i Radzie Narodowej referat wygłosiła Anna Siwik (Akademia Górniczo-Hutnicza im. Stanisława Staszica w Krakowie), a o reprezentacji ruchu ludowego w Radzie Narodowej RP – Roman Turkowski (UW). Następnie Paweł Ziętara (UW) porównał Radę Narodową RP z organami przedstawicielskimi Czechów, Słowaków, Węgrów, Rumunów i Bułgarów – innych narodów zniewolonych przez totalitaryzm komunistyczny. Na zakończenie głos zabrali kolejno: Jan Żaryn, Małgorzata Szadkowska i Zbigniew Girzyński.

Zorganizowanie sesji poświęconej Radzie Narodowej RP w 25. rocznicę jej rozwiązania przyczyniło się do pogłębiania wiedzy na temat działalności polskich polityków na emigracji w latach 1939–1991. Współcześnie częściej analizowanym zagadnieniem jest polskie życie polityczne na emigracji w latach 1939–1945. II Rzeczpospolita – wbrew propagandzie narodowo-socjalistycznej i komunistycznej – w wymiarze formalnoprawnym istniała do 1945 (czyli do momentu uznania przez większość państwa rządu RP w Londynie), a nie 1939 r. W wymiarze symbolicznym II RP przetrwała jednak do początku lat dziewięćdziesiątych, a więc do upadku Polski Ludowej. W dużej mierze przyczyniła się do tego Rada Narodowa. Jej znaczenie symboliczne ukazała przyjęta przez organizatorów cezura końcowa, a więc koniec 1991 r. Jest znamieną dla znaczenia, jakie część historyków i publicystów przypisuje częściowo wolnym czerwcowym wyborom z 1989 r. Rozbieżność tę ukazał Jan Żaryn podczas otwarcia obrad. W latach 1989–1991 dokonały się istotne przemiany ustrojowe, ale środowisko polskiej emigracji politycznej – odwołujące się do legalizmu z czasów II RP – oczekiwało powrotu pełnej suwerenności. Rada Narodowa nie powstałaby, gdyby nie współpraca wzajemnie skonfliktowanych reprezentantów polskich ugrupowań politycznych. Na konferencji obecni byli członkowie rodzin emigracyjnych działaczy niepodległościowych – oprócz wspomnianych państwa Szadkowskich, także senator Anna Maria Anders, córka gen. Władysława Andersa. Zbigniew Girzyński zapowiedział, że w 2017 r. ukaże się publikacja bazująca na przereklamowanych wystąpieniach uczestników obrad.

Mateusz Hübner

Toruń